

ΗΤΑΝ ΥΛΙΣΤΗΣ Ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ;

1. Τι σημαίνει «υλισμός».

Για να δώσουμε απάντηση στο ερώτημα, εάν ο Επίκουρος ήταν η όχι υλιστής, πρέπει προηγουμένως να ξεκαθαρίσουμε με απόλυτη σαφήνεια το τι ακριβώς σημαίνει να χαρακτηρίζεται μιά φιλοσοφική θεωρία υλιστική.

Υλισμός αποκαλείται η φιλοσοφική θεωρία η οποία δέχεται ότι σε ολόκληρο το Σύμπαν υπάρχουν μόνον η ύλη, το κενό και η ενέργεια. Επίσης ότι ο υλικός κόσμος είναι αυτοδύναμος, και λειτουργεί με βάση τους φυσικούς νόμους, χωρίς την επέμβαση μη υλικών δυνάμεων.

Παράλληλα όμως, θα πρέπει να διευκρινήσουμε και τι δεν είναι υλισμός. Δηλαδή, κάποιος, ο οποίος δεν είναι υλιστής, τι άλλο δέχεται ότι υπάρχει στο Σύμπαν, εκτός των παραπάνω τριών στοιχείων;

Η απάντηση είναι, ότι ο μη υλιστής δέχεται και την ύπαρξη πνευματικών όντων, τα οποία στην αρχαιότητα απεκαλούντο «**θεοί**», ενώ σήμερα αποκαλούνται γενικώς «**πνεύματα**».

Αυτή ακριβώς είναι η ειδοποιός διαφορά μεταξύ ενός υλιστού και ενός μη υλιστού. Δηλαδή, εάν κάποιος δέχεται ότι πέραν της ύλης υπάρχουν και **πνευματικές οντότητες**, οι οποίες έχουν δημιουργικές δυνάμεις, αλλά και την δυνατότητα να επεμβαίνουν ποικιλοτρόπως στα πράγματα του κόσμου μας, τότε δεν είναι υλιστής.

Οι όροι «υλισμός» και «υλιστής» δεν υπήρχαν στην αρχαιότητα, αλλά προέρχονται από μετάφραση του λατινικού όρου «ματεριαλισμός». Εν τούτοις στην αρχαία Ελλάδα υπήρχε ένας αντίστοιχος όρος με το ίδιο ακριβώς νόημα: ο όρος «**άθεος**». Έτσι χαρακτηρίζεται εκείνος που δεν δέχεται την ύπαρξη θεών· άρα πιστεύει ότι δεν υπάρχει τίποτα πέραν της ύλης. Επομένως ο όρος «άθεος» ταυτίζεται με τον όρο «υλιστής».

Οι γνωστότεροι από τους αρχαίους άθεους ήσαν οι εξής: ο Ευήμερος, ο Διαγόρας ο Μήλιος, ο Πρόδικος ο Κείος, ο Θεόδωρος ο Κυρηναίος και ο Ίππων ο Ρηγίνος. Τα έργα τους δεν έχουν διασωθεί, παρά μόνον ελάχιστα αποσπάσματα μέσα σε κείμενα άλλων συγγραφέων. Ο πολύς κόσμος τους αντιμετώπιζε σαν παράξενα όντα, διότι έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με την βαθειά θρησκευτικότητα και πίστη του ελληνικού λαού, αλλά και με τους κορυφαίους εκπροσώπους της αρχαίας φιλοσοφίας.

Σχετικά με τον Επίκουρο, λοιπόν, το ερώτημα εάν ήταν η όχι υλιστής, μετατοπίζεται στο ερώτημα εάν δεχόταν η όχι την ύπαρξη θεών. Σ' αυτό θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε μέσα από τα κείμενα του ίδιου του Επίκουρου.

2. Η ύπαρξη του Ενός Θεού

Είναι γνωστό ότι στη θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων υπήρχαν πολλοί θεοί. Πέραν αυτών, όμως, οι μύστες των ιερών κέντρων και οι μεγάλοι φιλόσοφοι, γνώριζαν ότι υπάρχει Ένας μόνον Ύψιστος Θεός, ως η άγνωστη πρώτη αιτία και δημιουργός δύναμις των πάντων, η οποία στην Ορφική Θεολογία αποκαλείται **Άρρητη Αρχή**. Διαχωρίζεται, λοιπόν, σαφέστατα η ύπαρξη του Ενός Θεού, από την ύπαρξη όλων των άλλων πνευματικών όντων (θεών, δαιμόνων, ψυχών κ.λπ.), όπως διατυπώθηκε με ενάργεια από τον Ξενοφάνη:

«Ένας θεός υπάρχει μέγιστος μεταξύ όλων των θεών και των ανθρώπων, ο οποίος δεν μοιάζει με τους θνητούς ούτε στο σώμα ούτε στην σκέψη». (Ξενοφάνης, απ. Β23).

Ο Επίκουρος **αποδέχεται την ύπαρξη του Ενός Θεού** στην Γ΄ έπιστολή προς τον μαθητή του Μενουκέα:

«Όλα όσα σου διεβίβαζα συνεχώς με παραγγέλματα, αυτά να εφαρμόζης και να μελετάς, θεωρώντας ότι είναι στοιχεία της καλής διαβιώσεως. Πρώτον μεν να πιστεύης ότι ο θεός είναι ένα ζωντανό ον, άφθαρτον και μακάριον, ακριβώς όπως έχει διαμορφωθεί η κοινή αντίληψις περί θεού, χωρίς να προσάπτης εις αυτόν τίποτε ξένο προς την αφθαρσία του και ασυμβίβαστο προς την μακαριότητά του. Να ακολουθείς δε κάθε δοξασία η οποία δύναται να διαφυλάττη την μετ' αφθαρσίας μακαριότητά του». (Διογ. Λαέρτιος, X 123).

Την ίδια έννοια έχει και η πρώτη από τις σωζόμενες «Κύριες Δόξεις», ήτοι την συλλογή με τα βασικότερα σημεία των θεωριών του Επίκουρου:

«Το μακάριον και άφθαρτον ον, δεν έχει καμία στενοχωρία η ενόχληση, ούτε τα προκαλεί σε άλλο ον. Επομένως δεν διακατέχεται ούτε από θυμούς ούτε από εύνοιες, διότι όλα αυτά ανήκουν σε ασθενικά όντα». (Διογ. Λαέρτιος, X 139).

Επομένως εδώ περιγράφονται οι δύο βασικές ιδιότητες του Υπερτάτου Όντος, ήτοι η αφθαρσία και η μακαριότητα, κατά τρόπον ώστε να μην υπάρχει μέσα του τίποτε αντιφατικό ή αρνητικό, που να διαταράσσει την απόλυτη απάθειά του ή να φθείρει έστω και κατά το ελάχιστο την ύπαρξή του. Ουσιαστικά, λοιπόν, ο Επίκουρος συνταυτίζεται με τις αντίστοιχες απόψεις των Προσωκρατικών φιλοσόφων, αλλά και του Πλάτωνος, περί του τρόπου υπάρξεως του Υπερτάτου Θεού.

Έχοντας ως υπόδειγμα τον Θεό, ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει την γνήσια ευδαιμονία, όπως λέγει στο εξής απόσπασμα:

«Η ευδαιμονία πρέπει να νοείται διτώς: Υπάρχει αφ' ενός η ανωτάτη (η υψίστη), όπως αυτή που απολαμβάνει ο θεός και δεν μπορεί να αυξηθή, και αφ' ετέρου εκείνη που προκύπτει από την προσθήκη και αφαίρεση ηδονών (ήτοι από τις υλικές απολαύσεις)». (Usener, Epicurea, απ. 407).

3. Η ύπαρξη των θεών

Μετά το απόσπασμα που αναφέραμε προηγουμένως από την Γ΄ Έπιστολή προς τον Μενουκέα, ο Επίκουρος συνεχίζει λέγοντας προς τον μαθητή του, ότι το δεύτερο καθήκον του είναι **η πίστη προς τους θεούς**:

«Διότι υπάρχουν θεοί, αφού η γνώση γι' αυτούς είναι εναργής (ήτοι εμφανής, καθαρή και σαφής). Δεν είναι όμως όπως τους φαντάζονται οι πολλοί άνθρωποι, διότι δεν διαφυλάττουν την έννοιά τους όπως πραγματικά είναι. Ασεβής δε, δεν είναι αυτός που απορρίπτει την ύπαρξη των θεών που πιστεύουν οι πολλοί, αλλά εκείνος που προσάπτει στους θεούς τις δοξασίες των πολλών. Διότι οι αντιλήψεις των πολλών για τους θεούς δεν είναι έμφυτες γνώσεις, αλλά ψευδείς εικασίες». (Διογ. Λαέρτιος, X 123-124).

Επομένως ο Επίκουρος, όχι μόνον αποδέχεται την ύπαρξη των θεών, αλλά επιμένει και στη σωστή κατανόησή τους, απορρίπτοντας τις κοινές δοξασίες των πολλών ανθρώπων, οι οποίοι δεν αντιλαμβάνονται την υπερβατική τους υπόσταση. Γι' αυτό τονίζει ότι είναι **ασεβής εκείνος που προσάπτει στους θεούς πράγματα και ιδιότητες αντίθετες προς την πραγματική φύση τους**, όπως είναι οι ανθρώπινες αδυναμίες, τα πάθη, οι διαμάχες, οι εχθρότητες, οι προσωπικές εύνοιες, οι επιθυμίες υλικών απολαύσεων κ.λπ.

Για να καταλήξουμε δε σε σωστά συμπεράσματα, πρέπει να εξετάσουμε το θέμα από δύο πλευρές: Πρώτον, εάν ο Επίκουρος πίστευε πραγματικά ότι οι θεοί μπορούν να

επεμβαίνουν στον κόσμο, και δεύτερον τις ψευδείς ανθρώπινες δοξασίες για τις ενέργειες των θεών, τις οποίες ο ίδιος καταδικάζει αμείλικτα.

Ο φιλόσοφος είχε αναπτύξει αυτά τα θέματα στο ιδιαίτερο έργο του *«Περί Θεών»*, το οποίο δεν σώζεται. Αναγκαστικά, λοιπόν, θα περιοριστούμε στα λίγα υπάρχοντα αποσπάσματα.

4. Η δημιουργική ενέργεια της Ανωτάτης Αρχής

Προηγουμένως διαχωρίσαμε την έννοια του ενός Υπερτάτου Θεού, από την ύπαρξη των πολλών θεών. Ο Ένας Θεός, ως η Ανωτάτη Αρχή, υπήρξε ο **Δημιουργός του Σύμπαντος**, όπως αποδεικνύεται με το εξής απόσπασμα:

Επικούρου: *«Οφείλεται χάρις εις την μακαρίαν Φύσιν, διότι τα πράγματα που είναι αναγκαία τα έκανε να αποκτώνται εύκολα, ενώ όσα αποκτώνται δύσκολα τα έκανε μη αναγκαία»*. (Usener, απ. 469).

Οι ζωντανοί οργανισμοί, για παράδειγμα, έχουν απόλυτη ανάγκη από τον αέρα και το νερό. Αυτά η **μακαρία Φύσις**, ήτοι ο Θεός, τα δημιούργησε με τόση μεγάλη αφθονία, ώστε όλοι οι οργανισμοί να τα προμηθεύονται πολύ εύκολα. Και αντίθετα, η κατασκευή των οργανισμών είναι τέτοια, ώστε τα πράγματα που αποκτώνται δύσκολα, όπως ο χρυσός, να μην είναι αναγκαία.

Όλα αυτά, βεβαίως, δεν έγιναν τυχαία, αλλά σχεδιάστηκαν και διοργανώθηκαν με την υπερτάτη σοφία της μακαρίας Φύσεως, ήτοι του Δημιουργού.

Ένα ανάλογο συμπέρασμα προκύπτει από την Α΄ Έπιστολή. Αναφερόμενος στα ουράνια σώματα, λέγει ότι δεν κινούνται υπό την επίδραση κάποιου που τα κινεί (όπως ένας οδηγός το όχημά του), ούτε έχουν τα ίδια θεϊκή φύση, διότι όλα αυτά είναι αντίθετα προς την έννοια της μακαριότητας. Στη συνέχεια προσθέτει:

«Επομένως πρέπει να δεχτούμε ότι στις εξ αρχής «εναπολήψεις» των περιστροφών τους κατά την γένεση του κόσμου, οφείλεται και η αναγκαιότητα και η περιοδικότητα των κινήσεών τους». (Διογ. Λαέρτιος, X 77).

Στο απόσπασμα αυτό η κρίσιμη λέξη είναι οι *«εναπολήψεις»*, από το ρήμα *εναπολαμβάνω* (=συμπεριλαμβάνω, παρασύρω, εγκλείω μέσα σε κάτι). Άρα τα ουράνια σώματα έλαβαν κινητήρια ώθηση και εγκλείστηκαν στις τροχιές τους, με την «εναπόληψιν» από την αρχή της γενέσεώς τους, και από τότε κινούνται βάσει των φυσικών νόμων κατά αναγκαιότητα.

Πώς, όμως, δόθηκε η **αρχική «εναπόληψις»**, η οποία καθόρισε τις αρμονικές τροχιές όλων των απείρων ουρανίων σωμάτων μέσα στο Σύμπαν; Μόνον ένας Υπερτάτος Νους μπορούσε να τα διαρρυθμίσει όλα με τέτοια τελειότητα, ώστε να λειτουργούν με απόλυτη ακρίβεια, χωρίς να συγκρούονται μεταξύ τους. Και ο Νους αυτός είναι βεβαίως η μακαρία Φύσις, ο Θεός.

Η ενέργεια δε των πολλών θεών εντός του κόσμου φαίνεται στο εξής απόσπασμα:

«Την δε τύχην (ο σώφρων άνθρωπος) δεν την εκλαμβάνει ως θεόν, (διότι ένας θεός δεν πράττει τίποτε ατάκτως)...». (Διογ. Λαέρτιος, X 134).

Από εδώ βγαίνει έμμεσα το συμπέρασμα, ότι οι θεοί πράττουν και ενεργούν κατά διαφόρους τρόπους μέσα στον κόσμο, αλλά οι ενέργειές τους αυτές δεν είναι άτακτες και ακατάστατες, όπως συμβαίνει με την τύχη, αλλά γίνονται με απόλυτη τάξη και αρμονία.

5. Οι ψευδείς ανθρώπινες δοξασίες για τους θεούς

Παρά ταύτα, όμως, πολλοί άνθρωποι πιστεύουν διαφορετικά πράγματα για τους θεούς, τα οποία δεν συμβιβάζονται με την πραγματικότητα. Ο Επίκουρος απέρριψε και καυτηρίασε μάλιστα τις ψευδείς αυτές δοξασίες των ανθρώπων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απέρριπτε ολοκληρωτικά την πρόνοια των θεών για τον κόσμο, όπως το ερμηνεύουν οι σημερινοί υλιστές μελετητές της φιλοσοφίας του.

Έλεγε ακόμη, ότι: «*Είναι μάταιο να ζητεί κάποιος από τους θεούς εκείνα που είναι ικανός να τα χορηγήσει ο ίδιος στον εαυτό του*». (Κύριες δόξεις, 65). Επίσης: «*Εάν ο θεός πραγματοποιούσε όλες τις ευχές των ανθρώπων, τότε σύντομα θα κατεστρέφοντο όλοι οι άνθρωποι, συνεχώς ευχόμενοι πολλά και φοβερά εναντίον αλλήλων*». (Usener, απ. 388).

Ο Επίκουρος, απορρίπτοντας αυτές τις ψευδείς ανθρώπινες δοξασίες, δεν σημαίνει ότι απορρίπτει πλήρως τις ενέργειες των θεών μέσα στον κόσμο. Το ότι δεν ικανοποιούν τις προσευχές μερικών εναντίον των συνανθρώπων τους, δεν σημαίνει ότι αδιαφορούν εντελώς για τα ανθρώπινα πράγματα.

Ένα πολύ σημαντικό απόσπασμα, ως προς το θέμα αυτό, υπάρχει στο έργο του Φιλοδήμου *Περί ευσεβείας*, που βρέθηκε στους παπύρους της Οξυρύγχου:

«*Ακόμη και αν γίνει πόλεμος, δεν θα συμβή κάποια μεγάλη καταστροφή, εάν οι θεοί είναι ευνοϊκοί*». (Usener, απ. 99).

Άρα στην περίπτωση ενός πολύ σοβαρού γεγονότος, όπως είναι ο πόλεμος, οι θεοί έχουν την δυνατότητα να παρέμβουν εκεί όπου θα κρίνουν σωστό και δίκαιο, και να αποτρέψουν τα μεγαλύτερα κακά που θα μπορούσαν να συμβούν. Διότι οι θεοί με τις ενέργειές τους δεν ακολουθούν τις ανθρώπινες αταξίες και επιπολαιότητες, αλλά φροντίζουν για όλα με τάξη και τον σωστό τρόπο.

Οι μοναδικές αντίθετες πληροφορίες προέρχονται από τον Λουκιανό. Στο έργο του *Ικαρομένιπος* λέγει ότι οι θεοί «*ούτε επιμελούνται τα ανθρώπινα, ούτε επιβλέπουν όσα γίνονται*». Επίσης στο *Δις κατηγορούμενος* λέγει ότι ο Επίκουρος τους αποκαλούσε «*απρονοήτους*». (Usener, απ. 368). Όμως, αυτά τα έργα του Λουκιανού είναι κυρίως σατιρικά και συνεπώς δεν θεωρούνται αξιόπιστα ως προς την ακριβή απόδοση των φιλοσοφικών εννοιών. Άλλωστε ο Λουκιανός έζησε 5 αιώνες μετά τον Επίκουρο, οπότε η παράδοση γι' αυτόν είχε υποστεί πολλές συγχύσεις, εξ αιτίας και μερικών φανατικών χριστιανών που τον δυσφήμησαν.

Μία άλλη ψευδής αντίληψη είναι ο ανθρωπομορφισμός των θεών, που οφείλεται στις φαντασίες από εμπιώσεις «*ειδώλων*» κατά τον ύπνο. Διότι οι θεοί, ως υπερβατικά όντα, είναι «*λόγω θεωρητοί*», (σχόλιο στην Κύρια δόξα 1), ήτοι γίνονται αντιληπτοί μόνον δια της νοήσεως και όχι δια των αισθήσεων.

6. Η θρησκευτικότητα του Επικούρου

Μερικά αποσπάσματα από το σύγγραμμα του Φιλοδήμου *Περί Ευσεβείας*, δείχνουν ότι στην προσωπική του ζωή ο Επίκουρος **συμμετείχε στις θρησκευτικές συνήθειες της εποχής του**. Λέγει τα εξής, σύμφωνα με την αποκατάσταση του κειμένου:

«*Εμείς, λοιπόν, θυσιάζουμε οσίως και καλώς εκεί όπου αρμόζει και πράττουμε καλώς τα πάντα, σύμφωνα με τους νόμους, χωρίς να διαταράσσουμε τις δοξασίες αυτών (των πολλών ανθρώπων) για τα άριστα και σεμνότατα (ήτοι, περί των θεών)*». (Usener, απ. 387).

Επίσης σε ένα άλλο ελλιπές απόσπασμα λέγει: «*Εόρτασα μαζί με τον κόσμο την εορτήν των Χοών και τα μυστήρια τα αστικά και τις άλλες <τελετές>...*». (Usener, απ. 169).

Τα «αστικά μυστήρια» ανήκαν στον κύκλο των Ελευσινίων Μυστηρίων και ετελούντο «**εν τω άστει**» κατά τον μήνα Ανθεστηριώνα (Φεβρουάριον). Απεκαλούντο «μικρά» και εθεωρούντο προπαρασκευαστικά των «μεγάλων», ήτοι των κανονικών Ελευσινίων Μυστηρίων, τα οποία ετελούντο στο ιερό της Ελευσίνας. Αφού, λοιπόν, ο Επίκουρος λέγει ότι εόρτασε τα «αστικά μυστήρια», **θεωρούμε βέβαιο ότι είχε μυηθεί και στα Ελευσίνια Μυστήρια.**

Ενώ, λοιπόν, ως φιλόσοφος αντιτίθεται στις αντιλήψεις των πολλών για τους θεούς, ως απλός πολίτης συμμετέχει σε όλες τις τελετές και τις θυσίες, διότι δεν θεωρεί σκόπιμο να διαταράσσει τις αντιλήψεις αυτές στην καθημερινή πράξη. Η τακτική του αυτή δεν γίνεται από υποκρισία, ούτε για τυπικούς λόγους, αλλά από πραγματική πίστη, θέλοντας να δείξει με τον τρόπο του ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να παραμένουν στις εξωτερικές εκδηλώσεις σεβασμού προς τους θεούς, αλλά να ανυψωθούν στην κατανόηση της πραγματικής τους φύσεως και των σωστών δραστηριοτήτων τους.

7. Συμπέρασμα

Από την προηγούμενη ανάλυση απεδείχθη ότι ο Επίκουρος:

- 1) Πίστευε στην ύπαρξη του Ενός Υπερτάτου Όντος, ήτοι του Δημιουργού Θεού, ο οποίος παραμένει στην απόλυτη αφθαρσία και μακαριότητα.
- 2) Πίστευε στην ύπαρξη των θεών οι οποίοι ενεργούν μέσα στον κόσμο με γνώμονα το δίκαιο και την ηθική ανωτερότητα.
- 3) Κατέκρινε τις ασεβείς και λανθασμένες αντιλήψεις των ανθρώπων για τους θεούς, αλλά συμμετείχε σε όλες τις θρησκευτικές εκδηλώσεις της εποχής του.

Από όλα αυτά, λοιπόν, καθίσταται σαφέστατο το συμπέρασμα, ότι ο Επίκουρος **ΔΕΝ ήταν υλιστής.**

Επισημαίνουμε ακόμη, ότι στην αρχαιότητα **ουδέποτε κατηγορήθηκε σαν άθεος**, όπως εκείνοι που αναφέραμε στην αρχή. Άρα, και από αυτό το γεγονός αποδεικνύεται ότι δεν ήταν υλιστής.